

Adamczyk zaprezentował biografię naukową Ryszarda Kiersnowskiego. Jedynym mankamentem, niestety w moim odczuciu dość ważnym, jest brak całościowego zestawienia bibliografii Profesora. Jak dotychczas, o czym informują wydawcy we wstępie (s. 7, przyp. 1), ukazała się ona w trzech częściach, co poważnie utrudnia korzystanie z niej (*Nummus et historia. Pieniądz Europy średniowiecznej*, S. K. Kuczyński, S. Suchodolski (red.), Warszawa 1985, s. 7–24, *Wiadomości Numizmatyczne*, R. XL, 1996, z. 3–4, s. 215–217 i R. XLIX, 2005, z. 2, 133–137). Omawiany tom byłby doskonałym miejscem dla jej prezentacji. Zamieszczone tu teksty są tylko niewielkim wycinkiem dorobku Profesora i pełna jego bibliografia byłaby niejako uzupełnieniem zamieszczonych tu studiów. Szkoda, że tak się stało.

Wspomniana już staranność edytorska jest też widoczna przy prezentacji poszczególnych tekstów. Pod każdym z nich zamieszczono informację o miejscu pierwodruku oraz streszczenie angielskie lub niemieckie. Ogromna ich większość (w tym wszystkie teksty numizmatyczne) została opatrzona przez prof. Borysa Paskiewicza bibliografią uzupełniającą, będącą w swej istocie krótkim omówieniem dalszej historii badań danego zagadnienia. Prace te zostały też wzbogacone przez dr. Mateusza Boguckiego o ciekawy materiał ilustracyjny zawarty na 43 tablicach. Bardzo przydatna jest też podwójna numeracja stron — obok aktualnej, na marginesach podano numerację stron pierwotnych publikacji, co znacząco ułatwi korzystanie z nich w pracy naukowej.

Uwagę zwraca niezwykle zdjęcie Profesora autorstwa jego wnuka, Jana Brykczyńskiego daleko odbiegające od standardowych fotografii zamieszczanych w tego typu publikacjach. Przedstawia ono Ryszarda Kiersnowskiego przy biurku wśród książek i notatek w zamyśleniu patrzącego na stojące przed nim małe figurki niedźwiedzi pochodzące z jego kolekcji, które stały się jedną z ostatnich jego inspiracji badawczych. Można się domyślać, że właśnie w tym miejscu powstawały liczne jego prace. Trudno o bardziej przejmujący, można powiedzieć — intymny portret uczonego.

Publikacja dzieł wybranych profesora Ryszarda Kiersnowskiego jest wyrazem hołdu złożonego mu przez uczniów i współpracow-

ników. Prawdą jest, że — jak podkreślali wydawcy — ich zamieszczenie w jednym tomie przydaje im wartości. Studia te będą mogły nadal stanowić źródło inspiracji, jak też być swoistym kompasem i wskazówką w sposobie patrzenia na źródło historyczne, drogach jego interpretacji i pisania o historii, wciąż będą one wzorem, który odciska trwale piętno w pracach następnych pokoleń badaczy.

Dobrochna Gorlińska

TADEUSZ SZCZUREK, *Obrót pieniężny w Nowej Marchii w okresie askańskim (ok. 1250–1319) w świetle mennictwa krajów niemieckich*, Warszawa 2007, 416 ss., XIX tablic, mapy.

Praca Tadeusza Szczurka o obrocie pieniężnym w Nowej Marchii w okresie askańskim stanowi kontynuację i podsumowanie poprzednich, długoletnich studiów autora nad monetami brandenburskimi. Jest to chyba jedyny spośród polskich badaczy mennictwa średniowiecznego, który swoją uwagę skupia głównie na monetach niemieckich, zwłaszcza brandenburskich. Tadeusz Szczurek jest autorem i wydawcą wielu publikacji poświęconych zarówno poszczególnym znaleziskom, w tym opracowań kilku skarbów, jak również prac z zakresu problematyki związanej z mennictwem zachodniopomorskim i brandenburskim. Przede wszystkim jednak pozostaje znakomitym znawcą stosunków mennicznych panujących w średniowieczu na obszarze Brandenburgii oraz ziem sąsiednich. Do jego najnowszych prac należą: *Moneta w Gorzowie Wielkopolskim i okolicach na przestrzeni dziejów* wydana drukiem w Gorzowie Wlkp. w 2007 r. oraz recenzowana książka o obrocie pieniężnym w Nowej Marchii, powstała na podstawie dysertacji doktorskiej autora. Warto zaznaczyć, że jest to pierwsza i jedyna jak dotąd publikacja książkowa w języku polskim, poświęcona tej interesującej i trudnej tematyce.

Prezentowana niżej pozycja składa się z dwóch zasadniczych części: opisowej gdzie przedstawiono wnioski z przeprowadzonych analiz — oraz katalogowej, zawierającej inwentarz znalezisk. Celem autora było zgromadzenie wszelkich dostępnych źródeł numizmatycznych nie tylko z ziem Nowej Marchii, ale także z terenu Brandenburgii na zachód od Odry,

aby ukazać cyrkulację monety w kontekście ogólnomarchijskim, ze szczególnym uwzględnieniem roli emisji krajowych.

Pracę rozpoczyna obszerny wstęp, w którym znalazły się omówienie tematu i celu opracowania, zakres, podstawy źródłowe, a także stan badań i literatura. Część opisowa jest podzielona na siedem rozdziałów, z których pierwszy jest zatytułowany „Mennictwo brandenburskie w okresie askańskim”. Autor bardzo szczegółowo omawia podstawy prawne bicia monet oraz uprawnienia mennicze margrabiów askańskich w ramach regionalizacji produkcji menniczej Rzeszy. Uwagę skupia również na stemplach monet i ich wzorcach stylistycznych oraz pokrewieństwach metrologicznych, podkreślając rolę symboliki margrabiowskiej. Następnie analizuje stopy mennicze w Brandenburgii (marchijską — margrabiowską oraz lubecką), opierając się o zarówno wnioski E. Bahrfeldta jak i nowsze badania H.-D. Dannenberga, odnośnie wagi marki (grzywny) menniczej. Wykorzystując stosunkowo liczne źródła pisane, uzupełnione przez źródła numizmatyczne opisuje mennice brandenburskie, od najstarszych działających w Stendalu (1266 r.) czy Salzwedlu do znanych z dokumentów z początku XIV w. mennic z Beeskow i Luckau. Nie pominął także zagadnienia renowacji monet na tym obszarze. W XII–XIV w. Niemcy generalnie dzieliły się na dwie strefy: w jednej regularnie przeprowadzano renowację fiskalną, w drugiej zaś stosowana była jedynie doraźnie. Renowacja w Marchii Brandenburskiej od początku XIII w. odbywała się raz w roku.

W rozwoju monety brandenburskiej Autor wyróżnia kilka faz. W okresie najwcześniejszym do początku XIII w. widoczne są wyraźne oddziaływania obce, głównie arcybiskupstwa magdeburgskiego. Pierwsza połowa XIII w. stanowiła okres przejściowy, kiedy obok brakteatów znaczącą rolę zaczęły odgrywać denary, aby w drugiej połowie tego stulecia całkowicie zdominować emisję i obieg. Produkcja monetarna miała charakter scentralizowany i pozostawała w rękach margrabiów, z wyjątkiem miasta Salzwedel, które od 1314 r. uzyskało prawo bicia własnych fenigów.

W następnym rozdziale zatytułowanym „Denary czy brakteaty?” autor czyni uwagę na temat mennictwa brandenburskiego i poli-

tyki menniczej, wynikające z analizy źródeł numizmatycznych. Od około połowy XIII w. zaprzestano emisji brakteatów (z wyjątkiem Salzwedla) na korzyść dwustronnych fenigów. Autor polemizuje również z pojawiającym się niekiedy w literaturze niemieckiej poglądem, że w Brandenburgii w 2. połowie XIII w. mogło dochodzić do emisji denarów lżejszych od margrabiowskich w celu ułatwienia kontaktów z niektórymi krajami sąsiednimi. Udowadnia, że to właśnie większość owych krajów pod koniec XIII w. podjęła produkcję denarów wzorowanych na fenigach marchijskich, aby zapewnić im dostęp do rynku brandenburskiego.

Trzeci rozdział jest poświęcony zagadnieniom związanym z obiegiem monety marchijskiej. Szczegółowo i bardzo wnikliwie omówiono organizację obrotu denarami zarówno w obrębie Starej i Nowej Marchii jak i Marchii Środkowej, a także na terenach pozamarchijskich. Zasadnicze różnice istniały między Marchią Środkową i Nową z jednej strony, gdzie używano monety denarowej, a Starą Marchią, gdzie dominowały brakteaty — z drugiej. W obu strefach obowiązywały też różne stopy mennicze. Poza granicami Brandenburgii występowały też denary, które licznie spotykane są także w znaleziskach marchijskich.

Kolejny rozdział omawia problematykę obrotu monetą niemarchijską na terenach Nowej Marchii. Autor kolejno analizuje emisje państw sąsiednich, nielicznie występujące w znaleziskach na badanym obszarze: monety mekleburskie, anhalckie, saksońsko-wittenberskie, brehńskie, magdeburgskie, dolnołużyckie, nadreńskie i westfalskie, a także szterlingi i pozostałe monety zachodnioeuropejskie. Na zakończenie opisuje emisje zachodniopomorskie, krzyżackie, śląskie i czeskie, austriackie i węgierskie, a także monety anachroniczne, m.in. krzyżówki saskie, spotykane niekiedy w skarbach zakopanych na terenach marchijskich po połowie XIII w. Zwrócono również uwagę na emisje nieobecne: brakteaty bite na terenach Górnych Łużyc, lüneburskie i brunszwickie. Podsumowując te rozważania autor podkreśla, że w okresie askańskim brandenburski rynek pieniężny, praktycznie niedostępny dla pieniądza obcego, otworzył się dla groszy praskich dopiero w drugiej połowie XIV w., w dobie ostrego kryzysu waluty margrabiowskiej.

W tym obszernym opracowaniu nie zabrakło również rozdziału poświęconego niekruszcowym środkom platynicznym, występującym przede wszystkim w postaci sztabek srebrnych w Nowej Marchii i w Brandenburgii na zachód od Odry w 2. połowie XIII w. oraz w XIV w. Analiza została przeprowadzona na szerokim tle całej Europy Środkowej w okresie średniowiecza. Autor nie podziela opinii części badaczy niemieckich, chętnie doszukujących się żebrzości wag sztabek z markami mennicznymi, ich wielokrotnościami czy frakcjami. Jego zdaniem nie istniała potrzeba pieniądza o tak wysokim nominale. Ponadto materiał zabytkowy nie wykazuje tyle jednolitych cech wagowych, aby na tej podstawie można było dokonywać dokładniejszych ustaleń metrologicznych. Na ówczesnym poziomie rozwoju technicznego uzyskanie tak precyzyjnych technicznie odlewów było niemożliwe. Doszukuje się natomiast związków z tradycją, a sygnowanie niektórych egzemplarzy wiąże wyłącznie z oznaczaniem jakości srebra, a nie jego wagi. Zdaniem autora, zanik srebrna niemonetarnego w Niemczech odbywał się stopniowo, i związany był z pojawieniem się waluty o wyższych nominalach: guldena reńskiego, groszy praskich i miśnieńskich, a na niektórych obszarach dopiero waluty talarowej.

W następnym rozdziale T. Szczurek rozważa zagadnienie kształtowania się obrotu pieniężnego w Nowej Marchii, rozpatrując szczegółowo obieg monetarny na terenie ziem nad dolną Wartą i Notecią od XII do połowy XIII w. oraz w obrębie Marchii Brandenburskiej w XIII i pierwszej połowie XIV w. Autor stwierdza, że około połowy XIII w. w Brandenburskiej przeprowadzono reformę monetarną, polegającą na zaprzestaniu bicia brakteatów (z wyjątkiem salzwedelskich). W obiegu niemal nieobecne stały się monety starsze, a równocześnie nastąpiła intensyfikacja produkcji denarów dwustronnych. W okresie askańskim w Brandenburskiej wykształciły się dwie strefy obiegu. Marchia Środkowa i Nowa Marchia od połowy XIII w. posługiwały się dwustronnie bitymi fenigami, Stara Marchia natomiast była po części obszarem obiegu brakteatów. Depozyty nowomarchijskie koncentrują się w latach ok. 1280–1310, co autor tłumaczy nieco późniejszym rozpoczęciem na większą skalę produkcji denarów, a także opóź-

nionym ich osadzaniem w depozytach. Denary askańskie bite po połowie XIII w. na tle emisji sąsiednich były walutą ciężką i o większym poziomie stabilności metrologicznej. Był to najpewniej jeden z najważniejszych powodów, że przeniknęły do obiegu wszystkich sąsiednich krain, a sam obrót pieniężny w Nowej Marchii reprezentuje wzór terytorialności monetarnej. Zagadnienia te badane są przede wszystkim na podstawie analizy skarbów i nielicznych znalezisk pojedynczych. Źródła pisane niestety nie dostarczają wielu wiadomości. Ale datowanie skarbów brandenburskich nastroża licznych trudności, choć problem ten jest znacznie szerszy i nasuwa wiele kolejnych pytań, na które autor nie znajduje odpowiedzi.

Ostatni rozdział został poświęcony rozważaniom na temat kursu denarów brandenburskich wobec monet obcych. Z powodu niedostatku informacji w źródłach pisanych próby wyznaczenia relacji pomiędzy denarami brandenburskimi a monetami obcymi polegały przede wszystkim na operowaniu masowymi pomiarami materiału numizmatycznego. W związku z tym T. Szczurek dołączył aż 17 tabel zawierających szczegółowe dane odnośnie wag monet obcych występujących w skarbach na terenie Brandenburskiej, a także dane dotyczące wagi i próby brandenburskich monet askańskich. Sumując te rozważania stwierdził, że w połowie XIII w. Brandenburska i większość jej sąsiadów dokonały znaczących zmian stopy menniczej polegających na jej podwyższeniu. Kolejna zmiana dokonała się na przełomie XIII i XIV w., ale bez Marchii. W tym okresie stopa brandenburska była dosyć stabilna, a jej podwyższenie odbywało się ewolucyjnie i dosyć powoli. Polityka mennicza margrabiów brandenburskich dążyła do izolowania stopy marchijskiej, aby kurs ich monet, wyraźnie różniący się od innych, utrudniał przenikanie monet obcych do Marchii.

Na zakończenie autor zaznacza, że obszary Nowej Marchii były w okresie askańskim jedynie prowincją monetarną Brandenburskiej, co uwidacznia się zwłaszcza w braku mennic na wschód od Odry oraz w braku samodzielności administracyjnej na tym terenie. Podsumowując swoje szczegółowe badania podkreśla znaczenie szeroko zakrojonej reformy monetarnej przeprowadzonej w Brandenburskiej ok. połowy XIII w., kiedy z obiegu zniknęła moneta obca,

a ukształtowały się rodzime dwustronne denary margrabiowskie, naśladowane następnie na terenach sąsiednich.

Opisową część omawianej książki kończą aneksy (w formie tabel) zawierające szczegółowe dane odnośnie wagi monet brandenburskich z poszczególnych skarbów, a także frekwencji denarów brandenburskich z okresu późnoaskańskiego, spisy skrótów czasopism oraz skrótów bibliograficznych.

Część druga prezentuje inwentarz znalezisk z lat ok. 1250–1325, w podziale na Nową Marchię, Brandenburgię (Marchię Środkową i Starą), odrębnie dla skarbów oraz znalezisk pojedynczych i luźnych. Kolejna część inwentarza przedstawia brandenburską monetę askańską w znaleziskach pozamarchijskich z okresu ok. 1250–1325 oraz — w formie aneksu — znaleziska nie zawierające emisji brandenburskich (brakteaty uznawane dotąd za marchijskie). Inwentarz kończy streszczenie w języku niemieckim, indeksy oraz tablice ilustracyjne i mapy.

Kończąc omówienie tej niewątpliwie wybitnej pracy należy jeszcze raz podkreślić ogromną wiedzę i erudycję autora oraz jego znakomitą znajomość źródeł, zarówno numizmatycznych, jak pisanych oraz literatury przedmiotu (głównie niemieckiej). Jak większość obszernych publikacji, również i ta nie jest wolna od drobnych błędów literowych, powtórzeń i sporadycznie niejasnych sformułowań. Więcej zastrzeżeń można mieć w odniesieniu do tablic ilustracyjnych, przede wszystkim ich jakości i czytelności. Na mapach brak jest legend, a przy tablicach ilustrujących monety podpisy są niedokładne. Z kolei w tekście książki brak jest w większości odnośników do tablic, a na niektórych z nich znalazły się monety, o których brak informacji w podpisach, np. tabl. IX, 78 czy XII, 3.

Pomimo tych uwag, recenzowana praca zasługuje na najwyższą ocenę, której nie mogą zmienić niewielkie niedociągnięcia. Zebranie i opracowanie tak obszernego materiału wymagało ogromu pracy i Tadeusz Szczurek taką pracę znakomicie wykonał. Otrzymaliśmy interesujące i wartościowe dzieło, które powinno być niezbędnym źródłem dla wszystkich badaczy mennictwa średniowiecznego w Europie Środkowej.

Barbara Butent-Stefaniak

HUBERT EMMERIG, *Glossar zu Münztechnik und Münzverwaltung in Spätmittelalter und früher Neuzeit. Zum frühneuhochdeutschen Wortschatz in ausgewählten Quellen (14. bis 17. Jahrhundert)*. Herausgegeben von R. Cunz. *Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft, Band LV, Braunschweig 2006, 200 ss.*

Inicjatywa stworzenia słownika terminów mennicznych narodziła się w Instytucie Numizmatyki Uniwersytetu Wiedeńskiego. Autorem bowiem tej pracy jest profesor tejże uczelni, Hubert Emmerig, który stosownie materiały źródłowe analizował ze studentami na swoim seminarium, najpierw w Wiedniu, a następnie w Monachium. Uwzględniono 15 tekstów od początku XIV aż do połowy XVII w. Są to przepisy regulujące pracę w mennicy, jej zarządzanie, zawierające aspekty techniczne, prawne i finansowe, a także dokumenty dotyczące bieżącej działalności i wreszcie inwentarze wyposażenia mennic. Wszystkie te źródła zostały spisane w języku niemieckim i były już publikowane. Pochodzą one z kręgu krajów habsburskich (Austria, Węgry, Czechy) i z Bawarii. Nas najbardziej interesuje fakt, że znalazł się tu również inwentarz mennicy wrocławskiej z 1505 r., a także kremnickiej z 1548, praskiej z 1578, z Czeskich Budziejowic z 1611 i z Jachimowa z 1649 r. Celem pracy było „dostarczenie numizmatykom i historykom łatwo dostępnego materiału porównawczego, aby im ułatwić zrozumienie ich regionalnych źródeł” (s. 22). Autor dodaje, że chodzi oczywiście o źródła z zakresu mennictwa i obiegu pieniężnego, a tematem mogą być zainteresowani również historycy prawa, społeczeństwa, techniki i kultury. Niestety nie podano kryterium wyboru tekstów, których z podanego okresu jest znacznie więcej. Na przykład z jednej tylko mennicy w Kutnej Horze istnieje pięć inwentarzy z lat 1588, 1612, 1622, 1623 i 1654, z których żaden nie został uwzględniony w glosariuszu.

Po krótkim wstępie i wykazie źródeł wraz z ich objaśnieniem podano jeszcze i omówiono — w celach porównawczych — pięć ilustracji z Schwazer Bergbuch. Chodzi o powstałe w Tyrolu dzieło znane w trzech wersjach, z 1554, 1556 i 1561 r. Zawiera ono odwzoro-